

ГІПЕРОНІМІЧНИЙ ТА ЕКВОНІМІЧНИЙ РІЗНОВИДИ МОТИВАЦІЇ АНГЛІЙСЬКИХ ЕНТОМОНІМІВ

Ольга КОНОВАЛОВА (Черкаси, Україна)

У статті схарактеризовано гіперонімічний та еквонімічний різновиди пропозиційно-диктумної мотивації англійських ентомонімів, розглянуто особливості категоризації класу комах у сучасній англійській мові.

In this paper hypernymic as well as equanymic varieties of dictum propositional motivation of English entomonyms are characterized; the categorization of Insect class is regarded.

Наше дослідження присвячене когнітивно-ономасіологічному аналізу мотиваційних механізмів в ентомологічній номенклатурі сучасної англійської мови. **Актуальність** наукової розвідки обумовлена потребою пояснення інтеріоризації особливого мікросвіту комах в науковій картині світу англійського народу, що дає змогу визначити мовні ресурси й номінативні техніки позначення цієї номенклатурної системи.

Мета статті полягає у визначенні гіперонімічного й еквонімічного різновидів мотивації англійських ентомонімів. **Матеріалом** дослідження є 4752 англійських найменувань комах змішаного типу мотивації, вилучених шляхом суцільної вибірки з "П'ятимовного словника назв тварин (комахи)" за редакцією Б.Р. Стриганової, а також з використанням даних англійських енциклопедичних довідників Дж. МакГавіна та М. Чінері, тому третього енциклопедії "Життя тварин" – "Членистоногі: трилобіти, хеліцерові, трахейнодишаючі. Оніхофори" за редакцією М.С. Гилярова, Ф.Н. Правдіна, електронного тлумачного словника сучасної англійської мови "Longman Dictionary of Contemporary English" та ін.

Новизна дослідження забезпечується тим, що робота є першою в германістиці спеціальною розвідкою, присвяченою комплексному аналізу англійських ентомонімів з когнітивно-ономасіологічних позицій. До того ж характеристика мотиваційних механізмів англійських ентомонімів спирається на новітні й актуальні концепції когнітивної ономасіології й лінгвістики, термінознавства, етнолінгвістики й лінгвокультурології.

У своїй роботі ми спираємося на **методику** когнітивно-ономасіологічного аналізу, яка базується на принципі двовекторності дослідження (від слова до думки та від думки до слова) і розроблена О.О. Селівановою в монографії "Когнітивна ономасіологія" [7] й апробована представниками її наукової школи. Залежно від концептуального статусу мотиватора у структурі ментально-психонетичного комплексу (МПК) дослідниця виокремлює типи мотивації: пропозиційно-диктумний, асоціативно-термінальний, модусний і змішаний [там само: 153-179]. Пропозиційно-диктумна мотивація в масиві англійських ентомонімів базується на виборі мотиватора із ядерної сфери ментально-психонетичного комплексу (МПК), що надає відносно істинних, несуперечливих знань про об'єкт концептуалізації [там само: 128]. В **гіперонімічному** й **еквонімічному** різновидах пропозиційно-диктумної мотивації представлено категоризацію класу комах: перший різновид передбачає застосування на позначення виду комахі знаків назв вищого класифікаційного рівня номенклатури: роду, родини чи ряду; а другий – відображає вибір мотиватора найменування виду комахі з будь-якого класифікаційного рівня того самого класу.

Творення сучасних англійських ентомонімів підпорядковане принципу рангової номенклатури, згідно з яким назва тісно пов'язана з певним рангом таксона і не залежить ані від його обсягу, ані від місця у класифікації [9: 176]. Ентомологічна класифікація є ієрархічною системою, що входить до складу класифікації тварин, тому найвищим рівнем категорії є царина "Тварини". Комахи перебувають на п'ятому рівні ієрархії тварин. Клас "Комахи", у свою чергу, поділяється на підкласи, ряди, родини й роди. Найнижчим рівнем є вид, найменування якого співвідноситься з конкретним зоровим образом [2]. Прикладом може бути місце видового ентомоніма *Balkanian cockroach* в ентомологічній класифікації:

<u>категорія</u>	<u>назва</u>
Царина (<i>Kingdom</i>)	<i>Animals</i>
Тип (<i>Phylum</i>)	<i>Arthropods</i>
Підтип (<i>Subphylum</i>)	<i>Mandibulates</i>

Надклас (<i>Superclass</i>)	<i>Hexapods</i>
Клас (<i>Class</i>)	<i>Insects</i>
Підклас (<i>Subclass</i>)	<i>Neoptera</i>
Ряд (<i>Order</i>)	<i>Cockroaches, roaches</i>
Родина (<i>Family</i>)	<i>Wood cockroaches</i>
Рід (<i>Genus</i>)	<i>Wood cockroach</i>
Вид (<i>Species</i>)	<i>Balkanian cockroach</i>

Отже, номенклатурні назви комах підпорядковані системі гіперо-гіпонімічних відношень. Наявність гіперонімічного рівня у структурі наших знань визначається науковими підходами до класифікації найменувань комах. Побудова ентомологічної терміносистеми як фрагмента моделі знання про світ передбачає використання різних типів зв'язків і взаємовідношень між поняттями. До основного різновиду таких відношень належать родо-видові зв'язки, які вважаються універсальною моделлю репрезентації наукових знань, оскільки у ній “якнайкраще простежується багатоступеневість, ієрархічність і певним чином асоціативність наукового знання” [4: 33]. При гіперонімічній організації істотним є те, що кожний вищий клас складається з меншої кількості одиниць із більшим обсягом знань. Як зазначає С.А. Жаботинська, “у видової сутності до ознак роду додаються свої власні ознаки, що звужує екстенціонал поняття. Якщо вид, у свою чергу, поділяється на підвиди, він може мислитися як рід” [1: 21].

Побудова ентомологічної номенклатури за допомогою ієрархічної класифікації здійснюється через протиставлення вищого нижчому, конкретного абстрактному. Ієрархічна репрезентація англійських назв комах відбувається на ґрунті декількох рівнів. Згідно з класифікацією рівнів ієрархії Дж. Лакоффа [3] комахи займають базовий рівень – рівень примарних понять, поряд із вищим рівнем – рівнем категорійних понять, і нижчим рівнем – підпорядкованим рівнем сенсорних понять, що відображається в онемасіологічній структурі ентонімів:

1. Вищий рівень	Animal	Animal
2. Базовий рівень	Insect	Insect
3. Нижчий рівень	Beetle	Butterfly

Основним у цій ієрархії рівнів є базовий, у межах якого структурується більша частина знань людини [4: 35], він включає в себе прототип ситуації. На думку Дж. Лакоффа [10: 47], фундаментальна роль базових категорій у структурації знань людини пояснюється, по-перше, сприйняттям (цілісне сприйняття форми, одиничний ментальний образ, швидка ідентифікація); по-друге, функцією (загальна моторна програма, тобто єдина система дій); по-третє, комунікацією (найбільш короткі, частотні і контекстуально нейтральні слова, які в першу чергу опановуються дітьми і входять до лексикону); і, по-четверте, організацією знань (найбільша кількість характеристик предметів зберігається на цьому рівні). Базовий рівень – це рівень максимального узагальнення, на якому члени категорії легко сприймаються за подібними, загальними рисами, а одиничний ментальний образ може відображати всю категорію в цілому. На базовому рівні найлегше й найшвидше розпізнати одиниці вищого рівня, оскільки для назв елементів цього рівня використовуються загальноприйняті назви.

Повсякденна свідомість оперує саме базовим рівнем, оскільки він не потребує спеціальних теоретичних знань про об'єкти. На цьому рівні сприйняття та категоризація реалій здійснюється гештальтно, тобто нерозчленовано: ми сприймаємо об'єкти і оперуємо їх концептами неусвідомлено, не замислюючись про їхні основні характеристики та складники. До базового рівня належать ентоніми, що містять компонент гіперонім *insect*. Серед них – назви підкласів комах (*apterygota insects*; *homopterous insects*; *orthopteroid insects*), рядів (*dipterous insects*; *lepidopterist insects*), родини (*cochineal insects*) і виду (*Indian lac insect*). Концепти, які стоять за цими номінативними одиницями потребують найменших когнітивних затрат при їхньому сприйнятті й обробці, тому вони легше засвоюються й запам'ятовуються.

Рубрикація систематики ентонімів та її номени впливають на процеси найменування видів комах. Нерідко назва виду містить компонент, спільний із найменуваннями роду та родини, а інколи й ряду, до яких належить вид комахи. Наприклад, ряд *beetles* включає

родину *ground beetles* і види *field ground beetle*, *garden ground beetle* і *violet ground beetle*, об'єднані в рід *ground beetle*, а до ряду *bush-cricket* входить родина *bush-cricket* і види *speckled bush-cricket*, *four-spotted bush-cricket*. Мотивацію видів комах у даному випадку визначає їхню належність до ряду або родини, або ж тільки родини, тобто мотиватори ентономімів, що обрані з вищих класифікаційних рівнів, можна вважати гіперонімічними. Рідкісним явищем в англійській ентомологічній терміносистемі є мотивація найменувань комах одразу двома гіперонімами – ряду й родини. Такими є назви видів комах родини *noctuids*, ряду *butterflies and moths*: *grey spruce noctuid moth*, *orange noctuid moth*, *common noctuid moth*, *climbing cherry noctuid moth*, *aster noctuid moth*, *sand noctuid moth*.

Загалом систематика комах укладалася на підставі прототипного принципу, який певною мірою суперечить традиційній, ще аристотелівській категоризації, ґрунтованій на наявності тотожних ознак для всіх рівноправних членів класу. Згідно з положеннями когнітивної семантики, категоризація застосовує механізм виведення у структурах мислення, який передбачає об'єднання предметів і явищ у відповідні класи як рубрики досвіду, сформовані шляхом пізнавальної діяльності людини, за умови пріоритетності базового рівня й наявності прототипів як точок відліку градації членства [3: 151-152]. Швидше за все, види комах були об'єднані в роди, родини й ряди, зважаючи на прототип – центральний член категорії, елемент-генератор. Нові члени підводяться під цю категорію здійснюється на підставі зіставлення з прототипом [8: 505]. Найменування формуються на основі встановлення найбільш типового цілісного представника (ядра категорії) у зв'язку з досвідом людини, образністю її концептосистеми [6: 48-49]. Прототип, на думку одного з авторів теорії пропрототипів, психолога Е. Рош, як точка когнітивної референції (*cognitive reference point*) утілює найбільш виразні (*salient*) ознаки категорії та уможливує визначення всієї категорії в цілому [11: 27-48]. З огляду на те, що прототипні ознаки найкращого зразка ряду, родини, роду є підґрунтям для систематизації класифікаційних рядів комах, гіперонімічний різновид мотивації таких назв є умовним.

В англійській ентомологічній номенклатурі на прототип роду часто вказує мотиватор-корелятив, позначений, насамперед, прикметником *common*, котрий є репрезентантом найбільш типових і яскравих ознак роду або родини. У таких ентономімах звичайно імплікований компонент рівня якості і / або партитив на позначення частини тіла комах або елемента її забарвлення (*common flower bug* – “The shiny forewings distinguish this common bug from several similar species” (СМІ: 93); *common blue* – “Several continental species are superficially similar, but most lack the spot in the cell” (СМВ: 130)). Корелятив може вказувати й на широкий діапазон об'єктів паразитування комах: *common fleas* – “This family looks typical of its order and may have bristle-combs on its pronotum and cheeks. Common fleas are ectoparasitic on humans and a wide range of other mammals, including dogs, cats, and rabbits” (МГІ: 135). Використання корелятива для систематики комах також демонструє найбільшу ареальну поширеність цього виду, на відміну від інших: *common cockroach* – “This dark brown or black insect probably came from N Africa and now occurs in buildings all over Europe” (СМСВІ: 84).

Корелятив, позначений прикметником *true*, звичайно фіксує типові особливості будови тіла комах однієї родини або роду, на відміну від інших: *true bees* – “Many insects such as flies and wasps mimic true bees. True bees have two sets of wings. Flies have only 2 wings. True bees are fuzzy, while wasps have few if any hairs on their bodies” (МГІ: 149); *true crickets* – “These insects are somewhat related to *grasshoppers* and more closely related to *katydids* or *bush crickets* (family *Tettigoniidae*). They have somewhat flattened bodies and long antennae” (СМСВІ: 42); а також *true crickets*, *true plant lice*; *true leafhopper*; *true mosquito*. Подібною є мотивація назви родини комах *typical ants* корелятивом *typical*.

Номенклатурні назви комах базуються на знаннях не лише про градацію рівнів класифікації, а й про суміжність видів комах у межах різних груп узагальнення. Відношення між членами родини, ряду розглядаються відносно об'єднувальних родових назв як гіпоніми, а відносно один одного – як еквоніми. М.В. Нікітін кваліфікує еквоніми як слова одного рівня узагальнення зі спільним гіперонімом [5: 450]. Він вважає еквонімічні зв'язки більш слабкими, оскільки на їхній підставі виділяється гіперонім, до складу еквонімів якого можуть

входити відносні поняття, що потребують інтеграції й розмежування з іншими класами понять [там само]. Так, у ряді комах *cicadas* наявні такі родини, як-от: *spittlebugs*, *lantern flies*, *jumping lice*, *whiteflies*, відповідні мотиватори яких мають статус еквонімів, а види, що входять до цих родин, названі за гіперонімом (*spittlebugs*: *four-spotted spittlebug*, *Saragota spittlebug*, *alder spittlebug*, *meadow spittlebug*; *whiteflies*: *citrus whitefly*, *maple whitefly*, *cabbage whitefly*, *cotton whitefly*, *azalea whitefly*, *glasshouse whitefly*).

Еквонімічний різновид мотивації спостерігається при перенесенні назви однієї родини, наприклад, *chalcid wasps*, на найменування комах іншої родини – *eurytomid wasps*: *clover seed chalcid*, *alfalfa seed chalcid*, *wheat straw chalcid*, *trefoil seed chalcid*. Подібні еквоніми є класифікаційними, які ми розглядаємо як зовнішні. Внутрішні еквоніми здебільшого стосуються вибору мотиваторів із класу однотипних ознак, наприклад, ономасіологічними ознаками ентоніма *apple leaf-curling midge* є предикат каузації *curling*, об'єкт дії еквонімічного статусу *leaf*, його холонім *apple* та гіперонім *midge*: “Larval feeding can affect apple leaves, flowers and fruit. Flower and fruit damage occurs when high populations of apple leafcurling midge occur during flowering. Larvae developing from the eggs laid on flowers can affect developing fruitlets resulting in fruit whose skin is distorted by bumps” (СМСВІ: 146).

На еквонімічний статус мотиватора як правило вказують маргінальні риси комах. У таких випадках до уваги береться аналогія з певною ознакою (розмір, забарвлення, будова тіла) комахи іншого ряду чи родини, що є підставою для розгляду таких мотиваторів в асоціативно-термінальній частині структури знань про позначене. Це явище кваліфікується нами як асоціативно-термінальний (метафоричний) тип мотивації. Наприклад, ентонім на позначення ряду комах *wasp beetle* мотивований еквонімом іншого ряду за подібністю забарвлення й розміру частин тіла: “The yellow bands and reddish-brown legs, combined with its scuttling gait, give this beetle an extremely wasplike appearance” (СМСВІ: 130). Номенклатурна назва ряду комах *bee moths* пояснюється зовнішньою схожістю з особнями родини іншого ряду: “Its common name is given for a moth having a slender, brownish or ashen-colored body and long legs” (МГІ: 115). Окрім того, в основі творення деяких найменувань комах різних рядів лежить уподібнення особнів за способом руху (*flea weevils* – “They are small, gray-brown to black, oval beetles with a small beak typical of weevils and enlarged hind legs used for jumping when disturbed” (МГІ: 176)) або за способом звучання (*bee beetle* – “Named for its colour and buzzing flight, this hairy beetle is unlikely to be confused with any other” (СМСВІ: 130)).

В англійській ентомологічній номенклатурі показником метафоричного зближення назв комах різних рядів є опозитив корелятива *false*, що дає змогу кваліфікувати мотивацію деяких ентонімів як змішану. Часто-густо аналогія відбувається за забарвленням тіла комах, причому перенесення здійснюється в межах однієї родини або роду: *false bumblebee* – “Despite appearances, these insects aren't bumblebees – they are bumblebee impersonators” (СМІ: 68); *false chinch bug* – “They are sucking bugs that resemble the chinch bug but are less strikingly marked” (МГІ: 92). Вибір такого мотиватора пояснюється й подібністю розміру й конфігурації тіла комах, а також будови їхніх частин тіла: *false Japanese beetle* – “It closely resembles the Japanese beetle in size and shape” (СМІ: 45). Поодиноким є ентонім, мотивований опозитивом корелятива *odd* (“*adj*, 1. Unusual or peculiar in appearance, character, etc” (CED)) на позначення відмінностей виду комахи від решти представників відповідної родини: *odd beetle* – “It is related to the *carpet beetles* despite their mutual lack of resemblance in general appearance” (СМСВІ: 285).

Еквонімічна та гіперонімічна мотивація в англійських ентонімах практично не існує як самостійна, а поєднується здебільшого з предикатно-аргументним різновидом.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Жаботинская С.А. Концептуальный анализ: типы фреймов // Вісник Черкаського ун-ту. Сер. філол. наук. – Черкаси: Вид-во ЧДУ, 1999. – Вип. 11. – С. 12-24.
2. Лакофф Дж. Когнитивная семантика // Язык и интеллект / пер. с англ. – М.: Наука, 1995. – С. 141-194.
3. Лакофф Дж. Когнитивное моделирование // Язык и интеллект / под. ред В.В. Петрова / пер с англ. В.И. Герасимова, В.П. Нерознака. – М.: Прогресс, 1996. – С. 143-184.
4. Манерко Л. А. Новая методика исследования категоризации в лингвистике // Вестник Московского университета. Сер. 9: филология – 2000. – № 2. – С. 29–42.
5. Никитин М.В. Курс лингвистической семантики: учебное пособие. – СПб.: Научный центр проблем диалога, 1997. – 760 с.

6. Новое в зарубежной лингвистике. Когнитивные аспекты языка. – М.: Прогресс, 1989. – Вып. 23. – 420 с.
7. Селиванова Е.А. Когнитивная ономазиология (монография). – К.: Изд-во украинского фитосоциологического центра, 2000. – 248 с.
8. Селиванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
9. Kluge, N. Modern Systematics of Insects. – S.-Petersburg: Lan', 2000. – 333 p.
10. Lakoff, G. Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind. – Chicago, London: The University of Chicago Press, 1990. – 256 p.
11. Rosch, E. Principles of Categorization // Cognition and Categorization. – Hillsdale: N.J., 1983. – P. 27-48.

СПИСОК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

- CED – Collins English Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dictionary.reverso.net/english-definitions/>.
 CMB – Chinery, Michael. Butterflies. – Italy: Amadeus, 2004. – 256 p.
 CMCBI – Chinery, Michael. Complete British Insects. – Italy: Rotolito, 2005. – 384 p.
 CMI – Chinery, Michael. Insects. – Italy: Amadeus, 2004. – 255 p.
 MGI – McGavin, George C. Insects: Spiders and Other Terrestrial Arthropods. – New York: Dorling Kindersley Inc., 2002. – 255 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Коновалова – кандидат філологічних наук, викладач кафедри теорії та практики перекладу Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.
Наукові інтереси: когнітивна ономазіологія, когнітивне термінознавство.

ТЕКСТОТВІРНІ ПОТЕНЦІЇ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ (на матеріалі німецької ономастичної фразеології)

Наталія ЛАЛАЯН (Київ, Україна)

У статті розглянуто способи реалізації текстотвірних потенцій фразеологічних одиниць з ономастичним компонентом сучасної німецької мови у мовленні.

The methods of text-building potencies of German phraseological units with an onomastic component in the speech are considered in this article.

Стійкість та варіювання – дві сторони одного і того ж явища – актуалізації фразеологічних одиниць (ФО), які забезпечують процес їх функціонування у мовленні. Потрапляючи у контекст, ФО стають його частиною. Будучи елементами контексту, вони разом з іншими його елементами реалізують мовну систему та передають конкретну думку. Нас цікавить функціональний контекст, тобто в даній розвідці ми розглянемо синтагматичні відношення між одиницями, які спостерігаються в лінійному ряду на рівні мовлення. Це контекст, який актуалізує значення, необхідне для включення ФО в акт комунікації та передачі позамовної інформації. ФО, маючи цілісність семантики та ознаку структурної завершеності, функціонують разом з іншими мовними одиницями в синтагматичному ряду з реченнями та вступають з ними в певні зв'язки. Характер синтагматичних зв'язків, у які ФО вступають зі своїм оточенням, впливає на розкриття значення фразеологізмів. У конкретному висловлюванні ФО співвідносяться кожний раз з одиничним випадком, подією, ситуацією. Для семантичної структури ФО характерними є наявність, з одного боку, глобального смислу, що створюється за рахунок образності виразу, а з іншого, – можливості семантичного членування. Це протиріччя яскраво проявляється при реалізації текстотвірних потенцій фразеологізмів. Наявність даної властивості робить ФО більш гнучкими та розширює можливості їх включення в контекст. Як одиниці мови фразеологізми є лише “заготовкою”, “будівельним каменем” для процесу комунікації, в якому вони наповнюються конкретним змістом. Під впливом контексту реалізуються граматичні та семантичні потенції слів – компонентів ФО. Лише у мовленні фразеологізми набувають предметної співвіднесеності, а їх зміст співвідноситься з загальним змістом висловлювання.

Для того, щоб повернути свіжість і неповторність фразеологізму, який втратив їх унаслідок неодноразового використання, письменник / автор створює йому особливі контекстуальні умови, в яких його значення може актуалізуватися по-різному, розвиваючи додаткові відтінки. Нарізнооформленість структури фразеологізмів значно розширює можливості їх стилістичного використання шляхом різноманітних змін та модифікацій їх форми.

Мета даної розвідки – проаналізувати способи реалізації текстотвірних потенцій фразеологічних одиниць сучасної німецької мови у мовленні.